

Michał Bułhakow

Teatr Współczesny

w Warszawie

**MISTRZ
I MAŁGORZATA**

MISTRZ I MAŁGORZATA

Przekład:
IRENA LEWANDOWSKA
WITOLD DĄBROWSKI

Adaptacja:
MACIEJ ENGLERT

Reżyseria
MACIEJ ENGLERT

Scenografia
EWA STAROWIEYSKA

Muzyka
ZYGMUNT KONIECZNY
Ruch sceniczny
JAN PĘCZEK

Asystenci reżysera:
REMIGIUSZ CABAN (PWST)
MAREK CHOJNACKI (PWST)

Premiera w marcu 1987

Osoby

Mistrz MAREK BARGIEŁOWSKI (gość.)
 Małgorzata JOLANTA PIĘTEK
 Woland KRZYSZTOF WAKULIŃSKI
 Korowioł WIESŁAW MICHNIKOWSKI
 Behemot GRZEGORZ WONS
 Asasello ADAM FERENCY
 Hella KATARZYNA FIGURA
 Poncjusz Pilat MARIUSZ DMOCHOWSKI (gość.)
 Jeszua Ha-Nocri WOJCIECH WYSOCKI
 Kaifasz RYSZARD BARYCZ
 Afraniusz JANUSZ R. NOWICKI
 Mateusz Lewita CEZARY MORAWSKI
 Juda JACEK SAS-UHRYNOWSKI
 Legat legionu ANDRZEJ SZENAJCH
 Sekretarz IRENEUSZ KOCYLAK

Mieszkańcy Moskwy

Michał Berlioz,
 przewodniczący
 Związku Literatów
 Iwan Ponyriow,
 ps. Bezdomny, poeta
 Prof. Strawiński, psychiatra
 Praskowia, pielęgniarka
 Nikanor Bosy,
 prez. społ. mieszkaniowej
 Pelagia, jego żona
 Stiopa Liechodiejew
 Mścisław Laurowicz, krytyk
 Baron Meigel
 „Bosman Żorż”, marynistka
 Adelfina Buzdiak,
 pisarka dla dzieci
 Zagriwow, autor skeczów

JÓZEF KONIECZNY
 KRZYSZTOF STELMASZYK
 HENRYK BOROWSKI
 ILONA STAWIŃSKA
 KRZYSZTOF KOWAŁEWSKI
 MARIA MAMONA
 MARCIN TRÓŃSKI
 ANDRZEJ STOCKINGER
 STANISŁAW BIELIŃSKI
 ANDRZEJ GRZYBOWSKI
 MAŁGORZATA
 DEWEJKO-MAJEWICZ

ANTONINA GIRYCZ
 KRZYSZTOF TYNIEC
 Andrzej Stockinger

Saszka Riuchin, poeta
 Michał Rimski,
 dyr. finansowy Varietes

Iwan Warionucha
 Annuszka
 Natasza, służąca Małgorzaty
 Andrzej Sokow, bufetowy
 Śledczy
 Alojzy Mogarycz
 Portier Mikołaj
 Kelner, funkcjonariusz
 Pracownica
 Signora Teofana
 Frieda
 Abbadona

WŁODZIMIERZ NOWAKOWSKI
 STANISŁAW GÓRKA

ANDRZEJ STOCKINGER
 KRZYSZTOF TYNIEC
 JAN PĘCZEK
 MARTA LIPIŃSKA
 AGNIESZKA KOTULANKA
 PAWEŁ SZCZESNY
 JACEK BURSZTYNOWICZ
 JERZY KLESYK
 PIOTR WYSZOMIRSKI
 JACEK SAS-UHRYNOWSKI
 ANNA MAJCHER
 ANTONINA GIRYCZ
 MARIA MAMONA
 MARCIN TRÓŃSKI
 WŁODZIMIERZ NOWAKOWSKI

oraz

funkcjonariusze, żołnierze legionu, goście na balu u szatana

Inspicjent ANDRZEJ SZENAJCH
 Sufler ANDRZEJ KONARZEWSKI
 Przygotowanie wokalne ALICJA MOSSAKOWSKA

KALENDARZ ŻYCIA I TWÓRCZOŚCI MICHAŁA BULHAKOWA

1891

Urodził się 3 maja w Kijowie. Ojciec — Afanasij Michajłowicz — był profesorem Kijowskiej Akademii Duchownej, matka — Warwara Michajłowna, z domu Pokrowska — nauczycielką.

1907

W wieku 48 lat umiera ojciec Michała, osierocając siedmioro dzieci: Michała, Wierę, Nadieżdę, Warwarę, Mikołaja, Iwana, Helenę.

1908

Michał kończy gimnazjum i wstępuje na wydział medyczny uniwersytetu kijowskiego.

1913

Żeni się z Tatianą Nikołajewną Łappa.

1916

Z wyróżnieniem kończy studia. Latem, jako ochotnik wyjeżdża na Front Południowo-Zachodni. Pracuje w wojskowych szpitalach w Kamieńcu Podolskim i Czernowicach. Towarzyszy mu żona jako siostra miłosierdzia. Jesienią, wezwany do Moskwy, zostaje skierowany do guberni smoleńskiej, do wiejskiej lecznicy.

1917

Zostaje przeniesiony do szpitala miejskiego w Wiaźmie

1918

Wraca z żoną do Kijowa. Prowadzi prywatną praktykę jako wenerolog.

Kijów wkracza w huśtawkowe cykle zmiennych władz. „Według Kijowian — pisał potem Bulhakow — władza zmieniała się osiemnaście razy. (...) Co do mnie, mogę stwierdzić dokładnie, że było ich — czternaście, przy czym dziesięć przeżyłem osobiście”.

1919

Po wejściu do Kijowa białej armii Denikina, zostaje do niej wcie-

lony i odchodzi z nią najpierw do Piatigorska, potem osiedla się we Władykaukazie.

Z listu do przyjaciela, Pawła Popowa: „15 lutego 1920 roku przeżyłem duchowy przełom — rzuciłem na zawsze medycynę i poświęciłem się literaturze”. Píše pierwsze felietony, wygłasza prelekcje na tematy literackie, ogląda na lokalnej scenie swoje pierwsze, jeszcze niezbyt udane, sztuki: „Samooborona”, „Gli-nianije żenichy”, „Paryżskie kommunary”, „Synowja Mully” i wreszcie „Bratja Turbiny”. Po premierze tej ostatniej pisał do Konstantego Bulhakowa: „W teatrze krzyczano AUTOR i klaskano do upadłego. Kiedy wywołano mnie po drugim akcie, wychodziłem z mieszanymi uczuciami. Patrzyłem w rozterce i myślałem: „Przecież spełniło się moje marzenie, ale jakże karykaturalnie: zamiast sceny moskiewskiej — prowincjonalna, zamiast dramatu

1920

o Aloszy Turbinie, który sobie wymarzyłem — pośpiesznie sfabrykowany, niedojrzały utwór”.

1921

Latem opuszcza Władykaukaz z zamiarem wyemigrowania z kraju, ale choroba i kłopoty finansowe niweczą plany. Jesienią przyjeżdża do Moskwy. Píše felietony, eseje i opowiadania dla moskiewskich i leningradzkich gazet i czasopism. Współpracuje z kolejarską gazetą „Gudok” i berlińską „Nakanunie”.

1922

W „Nakanunie” ukazuje się pierwsza część (t.zw. władykaukazka) „**Notatek na mankietach**”.

1923

W miesięczniku „Rossija” ukazuje się druga (t.zw. moskiewska) część „**Notatek na mankietach**”. Prawdopodobnie, w tym czasie zaczyna Bułhakow pracę nad powieścią „**Biała gwardia**”.

1924

Zostaje opublikowany zbiór opowiadań „**Diaboliada**” i część powieści „**Biała gwardia**”. Żeni się z Lubow Jewgieniewną Biełozierską, aktorką MCHAT-u.

1925

MCHAT proponuje mu przeróbkę „**Białej gwardii**” na scenę — pracę tę podjął już wcześniej z własnej inicjatywy. We wspólnym wydaniu wychodzi „**Diaboliada**” i „**Fatalne jaja**”.

1926

Ukazują się dwa nieduże zbiory „**Rasskazy**” i „**Traktat o żyłiszczu**”. Wstrzymano druk opowiadania „**Psie serce**”.

5 października w MCHAT-cie — premiera „**Dni Turbinów**”. Publiczność przyjmuje przedstawienie z zachwytem, krytyka — z oburzeniem.

28 października w Teatrze im. Wachtangowa — premiera „**Mieszkania Zojki**”. Krytyka ostro atakuje spektakl. Jeden z krytyków pisał: „*Bułhakow konsekwentnie kontynuuje swój podział pracy: jeden teatr obdarza satyrą na radziecką rzeczywistość, a inny dramatem budzącym współczucie dla białych, dla ofiar tej rzeczywistości*”.

1925 — 27

W czasopiśmie „**Medicinskij rabotnik**” wychodzą opowiadania z cyklu „**Zapiski młodego lekarza**”.

Z afisza MCHAT-u zostają zdjęte „**Dni Turbinów**”

Powstają dramaty: „**Ucieczka**” (zdjęta w trakcie prób generalnych), „**Szkarłatna wyspa**” (premiera 11 grudnia w moskiewskim Teatrze Kameralnym) i „**Zmowa świętoszków**”. Pracuje nad pierwszym wariantem „**Mistrza i Małgorzaty**”.

W marcu wszystkie sztuki Bułhakowa schodzą z afisza. Nie dopusz-

1927

1928

1929

1930

cza się do druku jego prozy. W prasie antybulhakowska nagonka przybiera na sile. W tej beznadziejnej dla siebie sytuacji Bulhakow zwraca się z prośbą do władz o zezwolenie na czasowy wyjazd za granicę. Nie otrzymuje zgody. Latem pisze szkic „**Tajnomu drugu**”.

Po wielu dyskusjach w sprawie wystawienia „**Zmowy świętoszków**” w marcu zapada decyzja negatywna. Bulhakow pali swoje rękopisy.

Pisze list do Stalina ponawiając prośbę o zgodę na wyjazd lub „ *skierowanie do pracy w charakterze reżysera lub statysty, lub pracownika brygady technicznej*”. W kwietniu podpisuje umowę z Teatrem Młodzieży Robotniczej na etat konsultanta do spraw dramaturgiczno-reżyserskich.

W maju otrzymuje nominację na stanowisko asystenta reżysera w MCHAT-cie. Pracuje nad adaptacją „**Martwych dusz**” Gogoła.

1931

Dla Teatru im. Wachtangowa i Czerwonego Teatru w Leningradzie pisze sztukę „**Adam i Ewa**”. Do jej realizacji jednak nie dochodzi. Za to w październiku zostaje uchylony zakaz dotyczący „**Zmowy świętoszków**”.

1932

W styczniu przychodzi zgoda na wznowienie w MCHAT-cie „**Dni Turbinów**”. Z listu Bulhakowa do Pawła Popowa: „*Aktorzy tak się denerwowali, że zarazili i mnie (...) ze zdenerwowania błędną pod szminką, ich ciała pokrywały się potem, w oczach mieli ból, napięcie, nieme pytanie (...) W tym momencie pojawił się goniec w postaci kobiety. Ostatnio wystrzeliła się we mnie do najwyższego stopnia bardzo utrudniająca życie zdolność odgadywania zawczasu czego chce człowiek, który się do mnie zbliża. Widocznie pokrowce na moich nerwach zdarły się do reszty, a kontakt z moim psem nauczył mnie mieć się zawsze na baczności. Jednym słowem, wiem co mi ludzie powiedzą, i źle mi wiedzieć że nie powiedzą mi niczego nowego. Nic niespodziewanego się nie zdarzy, wszystko jest wiadome. Starczyło mi spojrzeć w nienaturalnie uśmiechnięte usta i już wiedziałem — poprosi, żeby nie wychodzić ... Pani goniec powiedziała, że dzwonił K.S. i pytał gdzie jestem i jak się czuję. Poprosiłem o przekazanie podziękowań — czuję się dobrze, jestem za kulisami i kiedy sala będzie mnie wywoływać — nie wyjdę. Jakże rozpromieniła się twarz pani goniec! Powiedziała, że zdaniem K.S. jest to bardzo mądra*

decyzja. Specjalnej mądrości w tej decyzji nie ma. To bardzo prosta decyzja. Nie mam ochoty ani na hołdy ani na wywoływanie, w ogóle nie chcę niczego, prócz tego, by mnie, na litość boską, zostawiono w spokoju, żebym mógł brać gorące kąpiele i nie musiał codziennie myśleć o tym, co zrobić z psem, kiedy w czerwcu skończy się umowa na mieszkanie. W ogóle absolutnie niczego mi się nie chce. Kurtyna szła dwadzieścia razy. Aktorzy i znajomi zamęczyli mnie później pytaniami — dlaczego nie wyszedłem? co to za demonstracje? Okazuje się, że jeśli wyjdę to będzie demonstracja, a jeśli nie wyjdę — też demonstracja. Nie wiem, nie wiem co robić?”

4 października Bułhakow żeni się z Heleną Siergiejewną Szyłowską.
9 grudnia — w MCHAT-cie premiera „**Martwych dusz**” w adaptacji Bułhakowa.

1933

W marcu składa w wydawnictwie książkę „**Życie pana Moliera**”.
W kwietniu otrzymuje rękopis z powrotem. Latem i jesienią pracuje nad nową redakcją „powieści o diable”.

1934

Dla Teatru Satyry kończy sztukę „**Błażeństwo**” (Błogostan) a dla filmu scenariusze wg „**Martwych dusz**” i „**Rewizora**”. Obydwa nie doczekały się realizacji.
Powstaje pomysł sztuki o Puszkynie.
W MCHAT-cie wciąż trwają próby „**Zmowy świętoszków**”.

1935

Przerabia komedię „**Błogostan**” i daje jej nowy tytuł: „**hwan Wasiliewicz**”.
Jesienią gotowa jest sztuka o Puszkynie — „**Ostatnie dni**”. Bierze ją na warsztat Teatr im. Wachtangowa.

1936

15 lutego dochodzi wreszcie w MCHAT-cie do premiery „**Zmowy świętoszków**”. Sukces u publiczności i zgodny atak krytyki. Po pięcioletnim okresie prób i siedmiu spektaklach, kierownictwo teatru zdejmuje sztukę z afisza. Teatr Satyry wycofuje z prób „**hwana Wasiliewicza**”. Teatr im. Wachtangowa rezygnuje z „**Ostatnich dni**”. 15 września Bułhakow opuszcza MCHAT.
Angażuje go Teatr Wielki w charakterze konsultanta repertuaru.
W listopadzie zaczyna pisać „**Powieść teatralną**”.

1937

Na zamówienie Teatru im. Wachtangowa przystępuje do adaptacji „**Don Kichota**” Cervantesa.

1938

Intensywnie pracuje nad „**Mistrzem i Małgorzatą**”.

1939

W maju pisze epilog „**Mistrza i Małgorzaty**”. W lipcu na zamówienie MCHAT-u, kończy sztukę „**Batum**”, której premiera ma uświet-

nić rocznicę urodzin Stalina. Jeszcze przed rozpoczęciem prób (obsada była już ustalona) przychodzi zakaz jej wystawiania. W sierpniu Bułhakow ciężko zapada na zdrowiu. Diagnoza lekarzy brzmi: nerczyca — choroba, na którą zmarł jego ojciec.

13 lutego wprowadza ostatnie poprawki w pierwszej części „**Mistrza i Małgorzaty**”.
Umiera 10 marca.

1940

„MISTRZ I MAŁGORZATA”

— dzieje tworzenia

1928

Wspomnienia współczesnych wzmiankują o powieści „**Konsultant z kopytem**”, którą Bułhakow czytał przyjaciółom w latach 1928—1929. Nie wiemy czy była to powieść ukończona.

1929

8 maja Bułhakow oddał za pokwitowaniem redakcji almanachów „**Niedra**” czwarty rozdział powieści „**Kopyto inżyniera**”. Publikacja nie doszła do skutku. W dwóch pierwszych redakcjach nie ma jeszcze ani Mistra, ani Małgorzaty... nie ma tu również powieści o Jezui i Piłacie, jest jedynie „**Ewangelia według diabła**” (...) od początku do końca opowiedziana w pierwszych rozdziałach przez Wolanda Iwanowi i Berliozowi.

1930

„*Osobiście, własnymi rękami wrzuciłem do pieca brulion powieści o diable...*” (z listu do Pawła Popowa).

1931

Próba powrotu do „powieści o diable”. Pojawia się Małgorzata i jej, na razie bezimienny, towarzysz. Nowy bohater nie nosi jeszcze miana Mistra, nie jest również jasne, czy poświęca się literaturze. W górnym rogu karty ze szkicami „**Odlotu Wolanda**” daje się od-
czytać napis: „*Boże, pomóż skończyć powieść. 1931*”.

1933

„*Wstąpił we mnie diabeł. Już w Leningradzie, a teraz tu, dusząc się w moich pokojach, zacząłem bazgrolić strona po stronie od nowa tamtą moją zniszczoną trzy lata temu powieść. Po co? nie wiem*”. (z listu do W. Wieriesajewa).

1934

Czerwiec — „*Oj, dużo mam roboty, ale w mojej głowie ciągle krąży Małgorzata, kot, przeloty...*” (z listu do Popowa). W październiku kończy Bułhakow pracę nad pierwszą pełną redakcją powieści

w postaci brulionowej. Uzbierało się trzydzieści siedem rozdziałów. Na marginesie jednej ze stron brulionu zachował się dopisek: „*Skończyć, zanim umrę*”

Przez cały czas zajęty innymi utworami, urywkowo, z dużymi przerwami, wprowadza obszerne uzupełnienia do trzeciej redakcji i przepisuje poszczególne rozdziały.

Na letnisku w Zagoriance na jeden dzień odrywając się od terminowej pracy nad librettem do opery „**Piotr Pierwszy**” dla Teatru Wielkiego, napisał finałowy, rozdział powieści — „**Ostatni lot**”... Zaczął również układać od nowa „**Plan rozdziałów**”. Z drugiej połowy roku zachował się zeszyt z początkiem nowej, czwartej redakcji, doprowadzonej do rozdziału piątego — 60 kart tekstu, dalej połowa zeszytu nie zapisana. Jest to niewątpliwie początek odrębnej redakcji (a nie warianty poszczególnych rozdziałów), którą z jakiegoś powodu porzucił. I znowu praca utknęła w miejscu.

Podjęta została ponownie. Na karcie tytułowej pojawił się nagłówek „**Książę ciemności**” — i daty: „1928—1937”. Tym razem jest to trzynaste rozdziałów. Ta piąta redakcja, która pozostała w stanie nieukończonym, zajęła dwa zeszyty. Jesienią 1937 powieść była rozpoczęta od nowa. Na karcie tytułowej pojawił się tytuł, który miał pozostać ostatecznym — „**Mistrz i Małgorzata**”; znowu opatrzony datami „1928—1937”. Teraz autor nie odstępował już od pracy —

— przez cały ten rok stanowi ona główne jego zajęcie. Z listów od żony, Heleny Siergiejewny:
27.V. „*Nocą — Piłat. Ach, co to za trudny, zawikłany materiał. To wczoraj. (...) Wieczorem — Piłat*”.
31.V. „*Piszę szósty rozdział*”.
1.VI. „*— nie mogę nawet na jeden dzień oderwać się od powieści. Dzisiaj zaczynam rozdział ósmy*”.
2.VI. „*Na maszynie przepisano już 132 strony. Mówiąc wprost to około jednej trzeciej powieści (wliczając skróty dłuższe). ...Piszęmy po wiele godzin z rzędu, w głowie cichy jęk znużenia, ale to znużenie jakie być powinno, nie męczące. (...) Zatrzymać przepisywanie — mogiła! Stracę kontakt, nić korekty, całą spójność.*”

1935

1936

1937

1938

Przepisywanie trzeba dokończyć, choćby nie wiem co! (...) Powieść trzeba skończyć! Teraz! Teraz!"

4.VI. „Zmęczyłem się, wpadłem w apatię, mam wstręt do wszystkiego”.

13.VI. „Dyktuję rozdział dwudziesty pierwszy. Ta powieść to mój grób. Wszystko już przemyślałem, wszystko jest jasne”.

VI. „Mam przed sobą 327 stron maszynopisu (około 22 rozdziałów). Jeżeli będę zdrow, przepisywanie wkrótce się zakończy. Pozostanie rzecz najważniejsza — korekta (autorska), wielka, skomplikowana, być może z koniecznością przepisywania niektórych stron. Co będzie? — pytasz. Nie wiem. Prawdopodobnie ułożysz ją w biurku czy w szafie (...) i czasem będziesz sobie o niej przypominać. Zresztą nie znamy własnej przyszłości. Osądu tej rzeczy już dokonałem, więc, jeżeli uda mi się jeszcze trochę poprawić koniec, będę uważał, że rzecz zasługuje na korektę i na to, żeby ją złożyć w mrokach szuflady. Teraz interesuje mnie twoje zdanie, czy uda mi się poznać zdanie czytelników, tego nikt nie wie”.

24.VI. Zakończono przepisywanie — a koniec powieści był ten sam, co w ostatecznym tekście, nie licząc nieznaczących zmian.

1939

Wprowadzanie poprawek

1940

Z dziennika Heleny Siergiejewny:

15.I. „Misza, o ile starcza sił, poprawia powieść, ja przepisuję”.

16.I. „Praca nad powieścią”

24.I. „W ostatnich dniach żyjemy cicho, mało kto przychodzi, dzwoni. Misza poprawiał powieść, ja pisałam”.

25.I. „Podyktował stroniczkę (O Stiopie — Jałta)”

13 lutego Bułhakow pracował jeszcze nad powieścią — chyba po raz ostatni”. ... porobił jeszcze wstawki do pierwszej części — czytałam mu. Ale kiedy przeszliśmy do drugiej i zaczęłam czytać o pogrzebie Berlioza, zaczął poprawiać, a potem powiedział nagle — „No dobrze, chyba starczy. — Więcej już nie prosił mnie, żebym mu czytała”.

Zmarł 10 marca 1940 roku.

W jego archiwum pozostało osiem redakcji powieści.

Po raz pierwszy powieść „**Mistrz i Małgorzata**” (w kształcie skróconym) ukazała się w miesięczniku „Moskwa” nr 11/1966 i nr 1/1967. Tekst integralny ukazał się w tomie „**Romany**”, Moskwa 1973 r. W Polsce pełna wersja powieści została opublikowana w IV wydaniu, w roku 1980.

O bogowie, o bogowie moi! Jakże smutna jest wieczorna ziemia! Jakże tajemnicze są opary nad oparzeliskami! Wie o tym ten, kto błdził w takich oparach, kto wiele cierpiał przed śmiercią, kto leciał ponad tą ziemią dźwigając ciężar ponad siły. Wie o tym ten, kto jest zmęczony. I bez żalu porzuca wtedy mglistą ziemię, jej bagniska i jej rzeki, ze spokojem w sercu powierza się śmierci, wie bowiem, że tylko ona przyniesie mu spokój.

TEATR WSPÓŁCZESNY W WARSZAWIE

ul. Mokotowska 13

Dyrektor Teatru

Maciej Englert

Zastępca Dyrektora **Władysław Drozdowski**
Kierownik techniczny **Włodzimierz Szczęśniak**

Pracownicy

krawiecka męska	Eugeniusz Sobota
malarska	Adolf Laskowski
modelatorska	Andrzej Sereda
perukarska	Antonina Truchan
tapicerska	Zbigniew Machulski
brygadier sceny	Benedykt Daniel
główny elektryk	Włodzimierz Sokołowski
akustyk	Zbigniew Żerański
rekwizytor	Wojciech Jarosiewicz

Redakcja programu **Jadwiga Adamowicz**
Opracowanie graficzne **Zbigniew Celiński**

W programie wykorzystano i opracowano materiały z następujących prac:
Marietta Czudakowa, „Mistrz i Małgorzata” Michaiła Bułhakowa, dzieje tworzenia. Przekład:
Adam Pomorski, Literatura na świecie nr 9/1981
Andrzej Drawicz, Michaił Bułhakow (monografia, w maszynopisie)
Lidia Janowska, Twórczej put Michaiła Bułhakowa, Moskwa 1983
Siergiej Jermolinskij, O Michaiła Bułhakowie, Teatr nr 9/1966
W. Łąszyn, Roman M. Bułhakowa „Mastier i Margarita”, Nowy mir nr 6/1968
A Pictorial Biography of Bulgakov, Ardis Publisher 1984

Kasa Teatru czynna codziennie od 11.00 do 19.00 (w poniedziałki do 17.00) z przerwą od 14.00 do 15.00. Telefon 25-59-79

Cena zł 45.

Druk. Zakł. offset. z. 7115 n. 5000 egz. K-38

ZE ZBIORÓW
Instytutu Teatralnego